

IN MEMORIAM

СТ.Н.С. I СТ. ДФН ЙОРДАН ПЕНЧЕВ ПЕНЧЕВ (12. 02. 1931 – 16. 02. 2005)

Йордан Пенчев Пенчев е роден на 12 февруари 1931 година в София. Завършва средното си образование в I софийска мъжка гимназия. От 1950 до 1955 година е студент по българска филология, езиковедски профил. Завършва висшето си образование с отличен успех. През същата 1955 година е назначен като уредник на сп. "Български език" в Института за български език. Няколко месеца по-късно става аспирант по синтаксис с ръководител проф. Л. Андрейчин. През 1966 година защитава докторска (кандидатска) дисертация на тема: "Присъединяването в съвременния български език" (1967). През 1968–1970 е стипендиант на фондацията "Александър фон Хумболт" в град Кьолн, Германия. Резултат от пребиваването му в Германия е студията му "Рефлексивните, медиалните и пасивните изречения в българския език" (1972). През периода 1974–1977 е преподавател по български език във Вашингтонския университет, град Сиатъл, САЩ, и поканен лектор в Колумбийския университет, Охайо, в Йейлския университет, Ню Хейвън, и в Университета в Ню Йорк. През 1979 година защитава докторат за придобиване на научната степен "доктор на филологическите науки" с труда "Основни интонационни контури в българското изречение" (1980). През 1983–1985 година е гост-професор в университета в Хамбург, Германия. Множеството международни контакти на Й. Пенчев не само са допринесли за неговото изразяване като съвременен специалист от висока класа, но демонстрират и признанието, с което той се ползва сред лингвистите.

След редовната си аспирантура Йордан Пенчев постъпва на работа в Института за български език първоначално като научен сътрудник, след това като старши научен сътрудник II степен, а по-късно като старши научен сътрудник I степен. Дълги години е работил в Секцията за съвременен български език, след което става ръководител на Секцията за компютърно моделиране на българския език. Ръководил е от българска страна международни проекти: колектива на проекта "Българско-полска съпоставителна граматика", колектива на "Когнитивна френско-българска граматика", проекта TELRI по програмата "Коперник" на Европейския съюз. Бил е и ръководител на проект по договор с НФНИ, България.

Йордан Пенчев е автор на 130 научни труда, от които самостоятелно написани са пет книги, множество студии, статии, рецензии, езикови бележки. Освен това е съавтор в редица колективни трудове: написал е раздели от академичната "Грамматика на съвременния български книжовен език" - т. I и т. III, участвал е в изработването на "Обратния речник на българския книжовен език" (1975), "Правописния речник на съвременния книжовен български език" (1983), "Речника на българската лингвистична терминология" (1988), "Кратък правописен речник на българския книжовен език" (1989). Под негово ръководство е създадена концепцията за "Словообразователен речник на съвременния български книжовен език" (1998), в която той има авторски части и на която е редактор; автор е на дяла за синтаксис от книгата на Т. Бояджиев, Ив. Куцаров и Й. Пенчев "Съвременен български език" (1998). Освен това Й. Пенчев е написал някои статии за лингвистични термини в "Енциклопедия на съвременния български език" със съставители проф. Р. Русинов и проф. Ст. Георгиев; написал е глави от *Bulgarische Grammatik*, Helmut Buske Verlag, Hamburg, с издател Vassilka Radeva.

Авторските книги на Йордан Пенчев са получили висока оценка у нас и в чужбина. В публикуваните единадесет рецензии, написани от чуждестранни и български лингвисти, се казва, че в тези книги се осветляват нови страни от българския език, че "Строеж на българското изречение" (1984) и "Основни интонационни контури в българското изречение" (1980) са пионерски трудове, представляващи едновременно теория и цялостно описание на проблематиката.

Й. Пенчев е не само голям учен – той отдава голяма част от своето време на възпитанието на млади кадри в областта на езикознанието. Бил е ръководител на значителен брой дипломанти и аспиранти. В Пловдивския университет "Паисий Хилендарски", където чете лекции от 1978 година до края на живота си, около 20 дипломни работи по семантика и прагматика са защитени под негово ръководство. Той е ръководител на около десет души аспиранти, които вече са защитили дисертациите си. В момента две негови аспирантки подготвят дисертационните си трудове. Написал е над 50 рецензии и отзиви за трудове за печат, за дисертации и хабилитации.

За научното си творчество през 1981 година Йордан Пенчев е награден с медал "1300 години България".

Научната дейност на Й. Пенчев се характеризира с широта на интересите и стремеж към съчетаването на съвременните езиковедски теории и методи с дълбокото познаване на родния език. В тоя смисъл той е естествен продължител на делото на своите учители и в същото време е пионер на модерната лингвистика у нас.

Главните постижения на Й. Пенчев са в областта на синтаксиса, семантиката и интонацията. Покрай това той предлага и редица нови виждания по морфологични проблеми.

В областта на синтаксиса

Й. Пенчев насочва вниманието си преди всичко към синтаксиса, тъй като по онова време това е по-слабо разработена област. Осне неговата кандидатска (докторска) дисертация е посветена на недостатъчно осветлен проблем – проблема за присъединяването като синтактично явление. Тук той представя функциите на съюзите и то, а и и др., описва и елиптичността на присъединителните конструкции от вида: Той му се скара, и то с право. В "Еднородните части в изречението в съвременния български книжовен език" (1967) е дадена цялостна характеристика на категорията – както от синтактично, така и от семантично гледище. Разгледано е и отношението към т.нар. непълни изречения. За пръв път тук се използва трансформационният анализ на "слетите изречения". Посочени са съчинителни средства, неотбелязвани дотогава в нашите граматики. В монографичния труд "Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език" (1966) се обосновава съществуващото деление на въвеждащи и вметнати думи и изрази въз основа на интонационните разлики при иначе еднакви структури. В академичната "Грамматика на съвременния български книжовен

език” той е автор на частите за присъединяването, еднородните части, вметнатите конструкции, както и на разширените, сложните и повторените части на изречението, също на дяловете за обръщение, частици, междуметия, предлози и съюзи.

Синтактични въпроси са разглеждани и в повече от 20 статии от Йордан Пенчев.

Основните приноси на Й. Пенчев в областта на синтаксиса са свързани с трудовете му “Строеж на българското изречение” (1984) и “Български синтаксис. Управление и свързване” (1993). Третият труд по синтаксис, под заглавие “Синтаксис на съвременния български книжовен език” (1996) е поправен и съкратен вариант на книгата “Български синтаксис. Управление и свързване”. В него впрочем се съдържат и някои нови положения.

В “Строеж на българското изречение” за пръв път се излага българският синтаксис от гледище на теорията на трансформационно-генеративната граматика. Тук Й. Пенчев систематизира както универсалните отношения между опорни и подчинени части, така и специфичните особености на българския език, които не се срещат в други генеративно описани езици. В това изследване се въвеждат и семантичните роли, изпълнявани от именните фрази в изречението, като не са забравени и традиционните синтактични функции – частите на изречението. В книгата класическият описателен синтаксис е осмислен в “снет” вид, а въведената формализация позволява моделирането на синтактичните отношения на компютър.

С развитието на генеративната теория в световен мащаб става възможно и написването на “Български синтаксис. Управление и свързване”. В тази книга са разгледани върху български материал много теоретични въпроси. Специално място е отделено на най-новите развойни тенденции в самата теория. Й. Пенчев е трябвало да изработи и българските термини за трансформационно-генеративната теория.

И трите книги по синтаксис са ценни не само като научни трудове, издигащи българската синтактична наука на световно равнище, но също представят и цялостно изложение на синтактичната материя, позволяващо тези книги да бъдат университетски учебници. С тези трудове и с преподавателската си работа в Пловдивския университет “Паисий Хилендарски” Й. Пенчев става основател на школа по генеративно-трансформационен синтаксис – той има свои последователи - изследователи и ученици.

Интонация

Другият главен труд на Й. Пенчев “Основни интонационни контури в българското изречение” запълва голяма празнина в българското езиковедие. До появата на книгата в българската литература не съществува монографично изследване на интонацията на българското изречение. Трудът представя цялостна стройна теория за интонацията на българското изречение, като се установява, че основите на българската интонация са синтактичната и рематичната организация на изречението.

Морфология

Редица статии на Й. Пенчев са посветени на морфологичните категории в българския език. Основното внимание на автора тук е към категорията глаголно време, както и отнасянето на тази категория към модалностите, вида, залога. В статията “Към въпроса за времената в съвременния български език” (1967) е построен един от първите формални модели на системата от български глаголни времена. За пръв път в българската граматична литература авторът е разгледал българските глаголни времена във връзка с категорията “таксис” - отношения на едновременност на осъществяване на две събития.

В статията “Време, таксис и синтаксис” (1985) се обсъжда проблемът, дали таксисът е морфологична или синтактична категория и си защитава мнението, че таксисът е морфологична категория – той е една от категориите на глагола. Типична таксисна форма е деепричастието.

От важно значение е статията “Перфект и превръщане в перфект” (1987), където се доказва, че формата четял е не принадлежи към спрежението на глагола в перфект, а се отнася към т.нар. “перфективирание” – особен процес на заменяне на неперфектните глаголни форми с перфектни, което е свързано и с модификация на значението.

В “Модалност и време” (1994) се анализира отношението между двете категории, като се застъпва се схващането, че не трябва да се говори за модална употреба на темпорални форми, а за употреби в модални контексти, тъй като всяко изказване е модално.

На отношенията между особености на глаголното време и глаголния вид са посветени две статии: “Вид и време в една въпросителна конструкция” (2001) и “Проблеми на категориите вид и време”(2001). Важен извод от тези статии е, че видът и времето са две самостоятелни категории. Доказателство за това е например, че славянските инфинитивни форми нямат темпорална характеристика, но притежават категорията вид.

На отношението между глаголните времена и залога е посветена работата “Темпоралност и залог” (2002). Тук авторът привежда нови аргументи в подкрепа на тезата, че не може да се говори за причастно-страдателно спрежение в българския език. Формите, съставени от “съм + минало страдателно причастие”, са синтактични конструкции.

Друга морфологична проблематика, застъпена в публикации на Й. Пенчев е проблематиката около категорията определеност/неопределеност. Преди всичко той смята, че на тази универсална категория трябва да бъде отредено място сред задължителните признаци на изречението, наред с предикативността, модалността, граматическата оформеност и интонацията (Вж. “Строеж на българското изречение”). Авторът продължава анализа на особености от тази категория и в статията “Бележки за неопределените именни групи в българския език” (1987).

Лингвистика на текста

Работата “Über das Funktionieren der Tempora im Text” (1987) представлява доклад, изнесен на 14-ия международен лингвистичен конгрес. Предмет на описание са употребите на аориста и имперфекта в текста. Авторът заключава, че някои основни понятия от граматиката на глаголните времена са понятия на текстовата граматика.

Лексикология

На лексикална семантика са посветени студиите на Й. Пенчев “Някои семантични особености на българските прилагателни имена за вкусови усещания” (1970) и “Семантични класове на конкретните съществителни имена в българския книжовен език” (1975). В първата авторът изследва лексикалното поле на прилагателните, означаващи вкусови усещания, което явление е неизследвано дотогава. Между думите от посочения клас прилагателни се установяват системни отношения, като например комплементарност (допълнителност), контрадикторност (противоречие) и др. Във втората студия отново се поставя въпросът за системността в лексиката, като този път се изследват конкретни съществителни имена. Авторът проучва тълковните дефиниции за всички изследвани думи, като установява и някои неточности при тълкуването на отделни думи. Използва се строга методика, която позволява да се направи системно групиране на различните класове съществителни имена. Работата е полезна както за теорията на лексикалната семантика, така и за конкретното представяне на тази семантика в тълковните речници на българския език.

Социолингвистика

Социолингвистиката като научно направление, разработвано в Института за български език, започва да се развива именно в Секцията за общо езикознание, на която ръководител е ст.н.с. I ст. Й. Пенчев. Той дава и първите насоки на развитието на социолингвистиката в рамките на тази секция и пише няколко статии по тази тема.

Словообразуване

Сред изследователските задачи на Й. Пенчев присъстват и проблеми на българското словообразуване. Сред статиите, посветени на словообразуването, са “Значение на прилагателните с представка въз- (1974) и “Бележки върху значението на представките” (1990).

Основен труд в областта на словообразуването е “Словообразователният речник на съвременния български книжовен език” (1998). Той е написан от колектив, чийто ръководител е Й. Пенчев, един от основните автори на концепцията, автор на речникови статии и редактор на цялата книга. В речника думите са представени в словообразователни гнезда, в началото на които стои неизпроизводна от съвременно гледище дума. Нататък в гнездото се следва последователната производност, като не се изпуска нито една стъпка в тази последователност. Речникът представя съвременното състояние на словообразуването в българския език, което у нас е теоретична новост. Речникът е единствен по рода си в България и включва около 60 000 думи –основни и производни единици.

В цялостното си творчество ст.н.с. I ст. дфн Йордан Пенчев се проявява като учен, който отлично познава не само родното езикознание, но и постиженията в световната езиковедска наука. Той непрекъснато се е стремил да бъде в крак със съвременните световни тенденции – теории и методи на описание на лингвистичните явления. Когато възприема теорията и метода на генеративно-трансформационния синтаксис, той осмисля фактите от българския език с оглед на тази теория и метод. Посочва и случаите, когато факти от българския език се различават от твърденията в тази теория. В публикациите си проявява задълбоченост на анализа, довеждаща го до откриване на нови, неизвестни дотогава особености в езиковите явления. Неговата оригинална мисъл стимулира и други изследователи в творческите им търсения. За колегите и последователите си той ще остане като изключително ерудиран и честен човек, като добронамерен учен, готов винаги да даде съвет по научен въпрос. В науката ще остане с трудовете си - едни от тях представят неизяснени или недостатъчно изяснени страни на българския език, а други издигат българското езикознание на ново, по-високо равнище.

Ст.н.с. I ст. дфн. Мери Лакова,
ст.н.с. д-р Светлана Коева